

2962

616-9

h-33

616. 9

h-33

ԻՆՁ ԲԱՆԷ

1893

ԺԱՆՏԱԽՏԸ

ԻՆՁ ԲԱՆՈՂ, ԿԱՐՍԵԼԻ Է ՓՐԿՈՒՅԼ, ՆՈՐԱՆԻՅ

ԵՐ ՈՅԼ,

ՏԱՐԱՓՈԽԻԿ ՏԿԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻՅ:

ԺԱՂԱՂԱՐԱԿՈՆ ԵՒ ՀԱՍՏԱՐԱԿՈՅ ՄԱՏՁԵԼԻ

ԽՐԱՏ

ԲԺԻՇԿ Պ. Ա. ԻԼԻՆՍԿԻՈՅ

Քոյրը այս կանոնները՝ ամեն միւր պարտական է իմանալ և կատարել, եթէ՛ միայն, եւ չէ՛ կամենում փչանալ՝ տալով իրեն հեւանդութիւնը: Եթէ 44.

12002

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԱՐԳԱՐՈՒ Ս. ԳՈՒԼԱՍԻՐԵԱՆՅՈ

1880—ՌՅԻԹ

2010

ԹԱՐԳՄԱՆՁԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՔԸ

- 1 Նոր տաղարան կամ ազգային
երգարան 1866 30 Կ.
- 2 Դաւիթ բէգ, ընտիր մատե-
նադրութիւն 1871 60 Կ.
- 3 Ստորագր. Այլիվանից Ս.
Գեղարդայ 1873 1 Բ.
- 4 Ծաղիկ ընտանեաց Ա տարի 1876 10 Կ.
" " Բ. տ. 1877 15 Կ.
" " Դ. տ. 1878 15 Կ.
" " Դ. տ. 1879 15 Կ.
" " Կ. ա. 1880 15 Կ.
- 5 Սենեքերիմ Թադ. Հայոց Վաս
պուրականի ողբերգ. 1878 1 Բ.
- 6 Բրինջ քննութիւն և հերքում 15 Կ.
- 7 Ի՞նչ բան է ժանտախտը 15 Կ.
- 8 Օրացոյց վասն 1876, 1877, 1878,
1879, և 1880 թ:
" փոքրադիր 1879 և 1880 թ:

616.9

Ի-33

ԱԿ

447

(56)

ԻՆՁ ԲԱՆԷ

ԺԱՆՏԱԽՏԸ

ԻՆՁ ԲԱՆՈՎ, ԿԱՐԵԼԻ Է ՓՐԿՈՒՅԼ ՆՈՐԱՆԻՅ

ԵՒ ԱՅԼ

ՏԱՐԱՓՈԽԻՆ ՏԱՐԱՌԻԹԻՆՆԵՐԻՅ:

ԺՐԱՎՐԱԿԱՆ ԵՒ ՀԱՍԱՐԱԿԱՑ ՄԱՏՁԵԼԻ

ԽՐԱՏ

ԲԺԻՇԿ Պ. Ա. ԻԼԻՆՍԿԻՈՅ

Յոյր այս կանոնները՝ ամեն մէկը պար-
տական է իմանալ և կատարել. եթէ-
միայն, նա չէ՛ կամենում փչանալ տա-
րախօսիկ հիւանդութիւնից: Եջէ 44.

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԱՐԳԱՐՈՒ Ս. ԳՈՒԼԱՍԻՐԵԱՆՑ

1880—ՌՅԻՐ

16505

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՂՄԻՏԵ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՂՄԻՏԵ

Дозволено Цензурою Тифлиса
18 Июня 1879 г.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՂՄԻՏԵ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՂՄԻՏԵ

ՆԵՐՆԻԱՆ

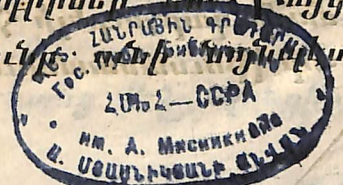
Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ԱՐԳԱՐՈՒ Ս. ԳՈՒԱՄԻՐԵԱՆՅՑ:

ԹԱՐԳՄԱՆՁԻ ԿՈՂՄԻՏԵ

ՄԻ ՔԱՆԻ ԽՈՍՔ:

Այս հասարակ աշխարհիս մէջ,
կա՛ն այնպիսի բաներ՝ որոնք պա-
հանջում են իւրեանց համար՝ ԽՈՍՔ
ԵՒ ՆԱԽԱԶԳՈՒՇՈՒԹԻՒՆ: Ա՛յհերբէլի
մի ճշմարտութիւն է, որ մարդոյս
համար ամենագերագանցն է
հարա ապրանքաւորութիւնը: Այժմ մէկը չունէ
առողջութիւն կամ վարակուած
է տարափոխիկ ախտերով, ու-
րեմն նա կորած է: Իսկ միա-
ները՝ երկրորդական և երրոր-
դական խնդիրներ են: Տայց
առողջութիւնը:

51816
1001

իւր խրատները, նախազգուշու-
թիւնները և այլն: Այսով կ'զը-
լանայ կատարել նոցա՝ նշա-
նակում է, որ նա՝ իրաւունքից
զրկուում է, տկարանում է,
թուլանում է, և հետզհետէ կոր-
չում . . . : Ո՛վ միայն հետա-
մուտ է եղած այսպիսի փորձա-
ռութեանց՝ նա անշո՛ւշտ մեզ
հետ աջակցելով կ'համաձայնի:

Վերջին ժամանակներումս,
բոլոր լրագրները լցուած էին
և են համարեա՝ ժանտախտի,-
տարափոխիկ տխտի, վերաբեր-
մամբ զարհուրելի հեռագրերով.
որքան որ Թուրքաստանում լոյս է ըն-

կել՝ ՍԱՐՍԱՓԵԼԻ ԺԱՆՏԱԽՏ: Ուստի
բարեխնամ կառավարութիւնը
փութացաւ դիմել զանազան
զօրաւոր միջոցների՝ այն է՝ իս-
կոյն վրայ հասան, և փակելով
շրջապատեցին այս սարսափելի
տխտը տեսարանը՝ մայրաքա-
ղաքների քանքարաւոր բժշկա-
պետները, որոնք և սկսեցին
զրել զանազան յօդուածներ թէ՛
լրագրերում և թէ՛ առանձին
տեղաբաժնիներով: Այսպէս զը-
ժնդակ լուրը արագութեամբ
տարածուելով ամենայն տեղ՝
մինչև անգամ և արտասահմա-
նի պետութեանց մէջ. սկսեցին

ամենքը նախազգուշութեան պիտի կանոններ պահպանել...: Այս միջոցներում թէ՛ և մեր Հայաստանի կողմերը Հայաստան հեցաւ ժանտախտ, բայց այնու ամենայնիւ երևեցան տարափոխիկ հրատազնապ արհաւիրք, ծաղիկ, նէխուլ բնական, և առաւելապէս՝ լուրջ-անհաւանական (շօքայ): Մենք շատ անգամ հետաքրքրութեամբ ականատես լինելով այս տխուր երևոյթներին՝ տեսել ենք և տեսնում՝ որ, որ և իցէ այս վերոյիշեալ ցաւերից մինը, եթէ մէկին կաշտում է ուրեմն դնում է նա իւր բոյնը,

ամբողջ գերդաստանի մէջ: Իսկ գերդաստունը անգիտակցաբար՝ փոխանակ պահպանողական միջոցներով զգուշանալու, սկսում է վարակուած տկարի չորս կողմերը շրջապատել, շորերը նորա կողինքին կպցրած նստել, և վերջապէս աւելի՛ մերձաւորք՝ բերանները բերնին դրած անցուցանել իւրեանց օրերը...: Եւ պատահում է այնպէս՝ որ տկարը վեր է կենում անկողնից, իսկ միւսները կարգաւ մէկը միւսի ետեւից պարկում են հետեւապէս, այնպէս որ, ներկայանում են այդպիսի տները,

փոքրիկ՝ բայց կատարեալ հի-
ւանդանոց: Աւերջապէս չտե-
սանք այս ցաւերով տկարացած-
ներէից մի տուն՝ որ մի հիւան-
դով բաւականանար...: Ահա՛
այս ողբալի դրութեան առաջն
առնելու համար՝ յիրաւի տե-
ղական բժիշկները զանազան
պատուէրներ տուցին ժողո-
վրդին, որ մեծ օգնութիւն եղաւ:
Ահա՛ այս իսկ միջոցով հասաւ
մեր ձեռքը Պետերբուրգի հրա-
չակաւոր Բժշկի- Դոկտօրի պ.
Պ. Ա. Իլինսկոյ՝ մի ամենա-
հարկաւոր փոքրիկ Ռուսերէն
տետրակը, հետեւեալ վերնագրով

„Что такое Чума, чѣмъ спасаться отъ нея
и отъ другихъ повальныхъ болѣзней. На-
ставление народное и общедоступное. Д-ра
П. А. Илинскаго. изд. редакціи „Врачеб-
Вѣдомостей“, С. П. Б. 1879 г., որ յըն-
թացս 37 օրուան՝ երեք անգամ
տպագրուել է և հրատարա-
կուել, և ո՛րքան օրինակներ...:
Ահա՛ որը կարդալուն պէս՝ բոլո-
րովին համոզուեցինք, որ թարգ-
մանելով այս տետրակը Հայ-
կական բարբառ՝ բաւականա-
չափ օգնութիւն հասցրած կ'լի-
նինք մեր իրաւատէր հասարա-
կութեան. ուստի, սկսեցինք իս-
կոյն թարգմանել. հաւատարիմ
մնալով բոլորովին նուրբ հարա-

զատութեան ըստ մեր կարեա-
ցը: Ահա՛ այս գիտաւորութեամբ՝
նուիրելով ի բոլոր սրտէ սիրե-
ցեալ Հայկական հասարակու-
թեան, յուսամք որ և նախ
սիրով պիտի ընկալնուն:

Աւելին, որ մեր բոլոր
գրասակարգի անձինք՝ մեր ան-
գրագէտ եղբայրների և քոյրերի
մէջ՝ նեղութիւն յանձն առնելին
անհրաժեշտաբար հարկաւ և հասկացնել այս
փոքրիկ տետրակը:

Ա. Ս. ԳՐԻԳՈՐԻԱՆՅԱՆ:

Երևան

1879 թ.—

ի 16 Մարտի:

ԻՆՉ ԲԱՆ Է ԺԱՆՏԱԽՏԸ

ԻՆՉ ԲԱՆՈՎ ԿԱՐԵՆԻ Ե ՓՐԻՈՒՆԷԼ
ՆՈՐԱՆԻՑ
ԵՒ ԵՅԻ ՏԱՐԱՓՈՒՄԻ ԶԿԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻՑ:

Այցելում են մեզ այժմ զանազան տա-
րափոխիկ հրատազնապ տենդեր¹⁾, ջերմախ-
տութիւններ²⁾, ծաղիկներ, վարդախառներ³⁾:
Ներգործեցին նրանք զեռ ճատ օրերս. անդ
տեղ ներգործում են և այժմ այնպէս՝ որ
գծաւոր է լինում ժողովրդին. կորցնելով
հարկւրաւ մարդիկ այսպիսի տարափո-
խիկ հիւանդութիւններից: Մեր աչքի ա-
ռաջ, և մեր յիշողութեամբն՝ անցան եր-

(1) Горьчка, - Կրոցք, տարցոց, թափութիւն:

Մանկական Թարմանք:

(2) Лихорадка, - Գոգ, գոցոց: Մ. Թ.

(3) Корь, - Կարմուկ: Մ. Թ.

կաւ խօյնրաներ. փչացնելով բաւազանա-
չափ շատ մարդիկ: Բայց շատ ժամանակ է
արդէն որ չենք տեսել սոսկալի ժանտախտ,
էստ՝ ժանտամահ, այս ,,ղարհուրելի՝ մար-
դոյ մօրակին“, ինչպէս անուանում են
ժանտախտին տեսնող մարդիկները տարա-
փոխիկ մահտարածամիջ անցեալ ժամա-
նակներում: Համարեա հարիւր տարի ան-
ցել է այն միջոցից՝ ինչպէս այս սարսա-
փելի տկարութիւնը, մերկացրեց Ռուսաց
շատ քաղաքներ և գիւղեր. ՚ի թիւս որոց
և Մոսքուա⁴⁾: Անցաւ յիսուն տարի,

(4) Այս դաժան զիծեարի ցաւը, եղև և 1797 թ.
Վրաստանում, ուր չափազանց սոսկալի հարած
տուեց . . . : Փոքր միջոցից յետ՝ այնտեղից տարա-
ծելով իւր ճիւղը, եկաւ ներգործեց և Հայաս-
տանում: ուր մեր Ս. Լժբիածնում բոյն դրեց. որտեղ
մեզան քանի մե ակնաւոր եպիսկոպոսը և վարդա-
պետը, իսկ յետոյ Վաղարշապատ և այլ հոգմեր . . . :
Տե՛ս ,,Кавказская Старина“ № 3 годъ 1, Январь,
1873 г. стр. 60. Тифлисъ. Գործ աբժամայէշատակ

երբ վերջին անգամ ժանտախտը⁵⁾, դը-
ժընդակութիւն դործեց Ռուսաց զօրաց
մէջ և նոյնպէս Ռուսաստանի քանի մե
տեղերը⁶⁾: Այն ժամանակից մնացին
միայն դառնութեան և ձախորդութեան
յիշատակը. որի մէջ կործանուեցին մեր
հայերը և պապերը, այս զարհուրելի
ժանտաքեր հողմաժանտից. անուանելով՝

Մանուէլ վարդապետի կիւմուշխանեցոյ, ուր կա՛ն
շատ հետաքրքրել տատմութիւնք: Ծ. Թ.

(5) Чума. - ժանտախտ. սե մահ. մեծ մահ. մահ-
տարածամ: Ծ. Թ.

(6) Եղև դժնդակն այս ժանտախտ՝ կրկին Հայաս-
տանում 1830 թ. որի մասին լուսահոգի ծնող Հայրս՝
գրել է իւր ,,Նշեցելոց, Հաւատնեաց և Ծնեղոց“
վերնագրով մատենակ մէջ այսպէս, ,,Ի 1830 ամի
Ապրիլի 5 ին վասն մեր մեղաց, Տէրն Աստուած
բարկացաւ, եղև մեծ մահտարածամ, - մեծ մահ. շատ
մարդիկ կոտորուեցին. և շատ դռներ փակուեցին.
և շատ էլ՝ առանց քահանայի թողեցին: Ահա՛ այս-
պէս տեւեց քանի մե ամիս շարունակ: Ծ. Թ.

և ժանտախտով մահ մարդկանց մէջ, և սև մահով, ևս և ժանտամահով:

Բայց ահա՛, անցեալ տարուայ վերջում՝ Աստրախանից տեղեկութիւն եկաւ, որ այնտեղ Վեդեանկայ անունով մի դիւզի մէջ՝ սկսել են շատ մարդիկ հիւանդանալ, իսկ յետոյ և մեռնել. տկարանալ ցաւով՝ չէ՛ նմանում ա՛յն հիւանդութեան՝ որը մեզ առհասարակ ներդործում է, և մեռնել ա՛յնպէս՝ որ ամէն տկարացող չկարողացաւ առողջանալ. այլ կորաւ արագութեամբ՝ հիւանդութեան վրայ երկրորդ, երրորդ օրը: Ուղարկուած էին այնտեղ բժիշկներ, և տեսնելով, ի՞նչպէս, և ի՞նչ բանով են տկարանում մարդիկ՝ նոքա վճռեցին, որ ԵՐԵՒԵՅԱԻ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՄԷՋ ԺԱՆՏԱԽՏ. և այս զարհուրելի լուրը արագութեամբ տարածուեց ո՞չ միայն Ռուսաստանի բոլոր կողմերը՝ այլ և բոլոր աշխարհը, ու շփոթեց բոլորին . . . :

Այո՛: Եւ պէ՛տքէ դորանից շփոթուել...: Երեւի՛, դեռ չէ եղել սարսափելի ժանտախտից ժողովրդական թշուառութիւն: Կա՛ր ժամանակ, երբ այս տկարութիւնից ամայացան ամենարագմամբը քաղաքներ. եւր բոլոր բնակիչքը՝ արդա՛րեւ զարհուրանքից և յուսահատութիւնից ցնդուեց. երբերեցաւ՝ որ ահա՛, ահա՛ ժանտախտը կը կործանէ բոլոր մարդկանց մինչև վերջին մնացորդը . . . : Այս երկիւղալի ահարկու ժամանակում, ժողովուրդը պահեց իւր յիշողութիւնը և հաղորդելով հասցրեց նրանց վերայ խօսակցութիւնը մէկը միւսին: Եւ ի՞նչ է զարմանալին, որ ժանտախտի մասին ամենափոքր լուրը՝ յառաջ է բերում ամբողջ ժողովրդին զարհուրանքների և շփոթութիւնների մէջ: Ահա՛ ինչպէս են պատմում այն ժամանակների մասին՝ ժանտամահի զարհուրանքներ տեսնող մարդիկը . . . :

,, 1,000 մարդից աւելի փրկուեցին
 ,, նաւերի վերայ, և փախչում էին ժան-
 ,, տախտապատ կողմերից: Փրկուածներէից
 ,, հազիւ թէ առողջացան տասն մարդ:
 ,, Հիւանդութիւնը սկսուեց ուժեղ ծակող
 ,, ցաւերով: որից յետոյ հետեւեց սաստիկ
 ,, զոդ-սրսրթոց. իսկ յետոյ երեւցին շատ
 ,, պինդ ուռոյցք մկանունքի տակը և երա-
 ,, նաց քունջերի մէջ: Նրանից յետոյ բա-
 ,, ցուեց նեխեալ տենդային տկարութիւն:
 ,, Սորա հետ միաւորուեցաւ տկարից դար-
 ,, շահոտութիւն. ուրիշներում՝ երեւցաւ
 ,, արիւնոտ բղամ: Մահը հասնում էր
 ,, վրայ առաջին, երկրորդ՝ ամենից շատ
 ,, վրայ երրորդ օրը հիւանդութեան: Ինչ
 ,, տեղ էլ որ կանգնում էին նաւերը, ա-
 ,, մենայն տեղ արագութեամբ մեռնում
 ,, էին այն բոլորը՝ որոնք մօտենում էին
 ,, նորանով եկած ճանապարհորդներին: Նը-
 ,, բանք բերեցին իւրեանց հետ մահացնող

,, ցայտմունք. իսկ ամենապակասը խօսքի
 ,, և շնչառութեան: Եւ որովհետեւ հիւանդ
 ,, հացու թոյնը: Եւ քանի որ հարհ-բանք
 ,, տարածուեց ամենայն տեղում, որ մը-
 ,, տաւ այդ ցարդ: Եւ որով թողաց հի-
 ,,ւանդը պարկած էր միայն իւր տանջան-
 ,, քով: Աղգականները վախճնում էին մօ-
 ,, տենալ նորան. բժիշիք և քահանայն
 ,, զարհուրում էին մտնել նրա բնակարա-
 ,, նը: Լացով և փաշ տալով, սրտները
 ,, պատռած՝ կանչում էին երեխայքը իւր-
 ,, անց ծնողացն, իսկ հայրերը և մայրերը
 ,, տղերանցն և աղջկերանց. մի ամուսինը
 ,, միւսին: Բայց ի զոհ: Մինչև անգամ և
 ,, զիականերին աղգականք մօտենում էին
 ,, միմիայն նորա համար՝ որ ոչ մէկը չէր
 ,, համաձայնում կատարել վերջին պարտա-
 ,,ւարութիւնը զոնէ դրամով: Ոչ փողերի
 ,, ձայնը, ոչ զանդակահարութիւնը, ոչ
 ,, եկեղեցական թաղման հանդէսը, բնաւ

,, չկարողացաւ ժողովել ազդականներին և
 ,, ծանօթներին թաղման ծխակատարու-
 ,, թեան վերայ: Ամենանշանաւոր և գե-
 ,, րազանց անձինքների մեռած մարմին-
 ,, ները թափած էին փողոցներում:,,

Մարդոյս սիրտը զարհուրանքից դողում
 է, երբ կարդում է սև ժահի մասին, - ժան-
 տաբեր ժանտի մասին. որոնցից փչացան
 հազարաւոր մարդիկ, փոքրից մինչև մեծն.
 իսկ մի քանի քաղաքներում բնաջինջ եղան
 բոլոր բնակիչքը՝ սկսեալ մինչև ձերջին
 մնացորդը, կամ մնացին մէկ երկու մարդ՝
 որ կողպեն դուռը և պստոմեն բնակչաց
 կորուստը:

Եւ յիրաւի, որ ժանտախտն է մէկ ա-
 մենազարհուրելի և ամենամահաբեր ՀՐԱ-
 ՏԱԳՆԱՊ ՏԵՆԴԱՅԻՆ տկարութիւն կամ ջեր-
 մախտութիւն, սպանող շուտով և սպա-
 նող համարեա թէ բոլոր հիւանդացածնե-
 րին . . . : Նթէ՛ մեր ծանօթներից վար-

դահիւնդի ⁷⁾, ջերմախտութիւնից մեռ-
 նում է հարիւր հիւանդացածներից՝ ամե-
 նաշատը քան, երեսուն մարդ, եթէ՛ խո-
 լերայից փչանայ հարիւր հիւանդներից
 քառասուն, յիսուն մարդ՝ ապա՛ ժանտախ-
 տից մեռան իննսուն կամ հինգ և բոլոր
 հիւանդացածները: Նոյն իսկ Վեռլանկայի
 մէջ, և ուրիշ վեց գիւղերում՝ բոլոր հի-
 ւանդացածներից առողջացել են միայն եր-
 կուսը: Յաւերանալով ժանտախտը սաստ-
 կութեամբ և ընդարձակութեամբ տարա-
 ծուում է, այն է՝ կոտորում է շատերին.
 իսկ երբեմն նա կարծես թէ, դադարում է
 ո՛ր և իցէ տեղում: տկարներ՝ կարծես թէ ար-
 դէն չկան: Բոլորը հանգստացան, և մտածում
 են՝ որ ահա՛ վերջապէս ազատուեցին այս-
 պիսի տառապանքից. բայց տեսնում են յան-
 կարծնորից հիւանդացան շատերը. և դար-

(7) Тифъ, Тифусъ, Тифозная. — Ծորայ:

ձեռք ամենաչար և ընդարձակագոյն փռուեցաւ աղէտալի վտանգ . . . :

Հին ժամանակներում մարդիկ, չիմանալով՝ ի՞նչ ձեռնարկել, եթէ երևում էր ժանտախտ, կորցնում էին իրանց վերջին բանականութիւնը և դարհուրանքի մէջ կորչում էին հաղարներով: Արեւելէ արդեօք մտածել, որ և այժմ՝ այնքան ոտկալի է ժանտախտը, ինչպէս եղև նա անցեալ ժամանակներում:

Ուսեալ մարդիկն ասումեն, որ այժմ անկարելի է արդէն սպասել այնպիսի զարհուրելի տարափոխիկ աւերում և ժանտամահ, ինչպէս կային առաջ: Ինչո՞ւ համար այսպէս:—

Նորա համար, որ այն ժամանակից սկսեալ ինչպէս կային այդ մահատարածները, շատերը փոխուեցին մեր կենաց մէջ. շատ բաներ գնում են արդէն ո՛չ այնպէս՝ ինչպէս գնում էր մի ժամանակ . . . :

Մարդիկ եղան խելօք և զգոյշ, փոքր ինչ շատ յաւերացնում էին աշխատութիւն որ թէ իւրեանց անձնական և թէ բոլոր հասարակութեան առողջութիւնն պահեն: Ինչ կերպ սկսումենք հասկանալ, ինչպէս լաւ պահպանուել զանազան անկոչ հիւրերից, — հրատաղնապ տենդի, խօլերայի և ժանտախտի նմաններից, եթէ դարձեալ և բոլոր ժողովուրդն այնպէս չէ՝ գո՛նէ արդէն չկայ այնպիսի տարափոխիկ թանձրամտութիւն, որը կար անցեալ ժամանակներում:

Եւ այժմ տեղ տեղ ժանտախտը կարելի է որ արտափելի է բայց բնահանրապէս այն մեղ բալորիս՝ չէ երևում այնպէս վախենալ, ինչպէս մեր նախնիքներին:

Մենք այնու ամենայնիւ դիտենք, որ աւելի և աւելի միջոց ունենք, որպէս զի պահենք մեզ Սրեւել քից եկող մեր վերայ սարսափելի թշուառութիւնից: Մենք դի-

տենք, և մեր անձնական փորձառութեամբ
արդէն իմացանք, որ ամենից առաջ զա-
նազան նախադրութիւններ անելով՝
մենք կարող ենք եթէ ոչ բոլորովին փախ-
չել զարհուրելի թշնամուց՝ գոնէ յաղթել
նրան յարմար ժամանակում և փոքր կո-
րստի հետ, փոքր զօհերով . . . : Մեր
կռիւր զանազան ջերմաստութեանց և
ծաղկի հետ, երբեմն նաեւ, հաւատացէ՛ք
որ փոքր զարհուրելի չէ քան զժանտախտը.
որ աւարտութեամբ փառաւորապէս յաղթու-
թեամբ և յաջողութեամբ: Այս և պար-
տաւոր է տալ մեզ յոյս՝ որ յաղթութիւն
անել ժանտախտի հետ՝ կարելի է, եթէ
միայն չենք ընկնել վհատութեան և յու-
սահատութեան մէջ, եթէ չենք հպտողակիլ
ընդհանուր զարհուրանքին. եթէ ձեռքներըս
ծալելով՝ չնկնենք թշուառութեան առ-
աջ. և եթէ կռուի մէջ նրա հետ, կը-
կոչենք մեր բոլոր ոյժը . . . : Զարհու-

րանքը և շփոթմունքը՝ վա՛տ օգնականներ
են և վատ զէնքեր պատերազմի մէջ. նրանց
հետ չես սպասիլ յաղթութեան, այլ ան-
կասկած բոլորովին յաղթուած կլինես:

Ո՛չ յուսահատութիւն, և ո՛չ ընդհանուր
երկիւղ պէտքէ լինի մեր մէջ. այլ հաւատ
իւր ոյժի մէջ. հնարքի գիտութիւն, ո-
րոնցով կարող ենք ընդդիմանալ թշնամու
հետ, և ամեն ժամանակ նրանց հաստա-
տուն դորձածութիւն գործի մէջ:

Ի՞նչ են արդեօք այս հնարները, որոնք
մեզ չէ հարկաւոր մոռանալ և որոնցով
անպատճառ հարկաւոր է օգուտ քաղել.
և օգուտ քաղել իւր ժամանակին. առանց
որ և իցէ զանցառութեան, լիակատար
ընդունելութեամբ. առանց ո՛ր և իցէ երկ-
չոտութեան:

Առաջ, քան թէ խօսել նրանց վերայ.
պէտքէ տան՝ նոյն իսկ տկարութեան կամ
նորա յայտնուած սաստիկ ուժգնութեամբ

Հիւանդութեանց համար, որք հասկանալի է ամեն մէկին:

Ահա՛ ինչպէս է պատմում հիւանդութեան մասին մի բժիշկ, որ տեսել էր տրկարներ Վեռլանկայի մէջ: „Նոյն իսկ „սկզբում յայտնուեցաւ տկարացածների „մէջ ամենախիստ զլխացաւ ճակատում „և քներակներում. ցաւը անդամների մէջ՝ „կա՛ւճատեւ էր և անուժեղ բայց կար և դող „սրսթոյ. որից յետոյ հետեւեց երկարատեւ „սաստիկ՝ երեսը և աչքերը սլորող ջերմութիւն. փորը ուռած, սրտի և երակների „գարկը արագ և յաճախակի: Այսպէս „չարունակուեց 2-3 օր. իսկ յետոյ՝ մի „կամ երկու օրու մէջ, չարչարանքը „սաստեղծաւ, երեւցաւ ցնորք, անքնութիւն, անհանգստութիւն, ամենատա- „տիկ ջերմութիւն, լեզուն չորացաւ, „թխակամբեցաւ, տկարները տպականում „էին իրանց տակըն, այդ տպականու-

„թիւն էր մեյր միտրագոյն. և մահն հե- „տեւեց արագութեամբ մկանանց կծկուե- „լով, ու շաթափութեան մէջ, յոյժ արագ- „գութեամբ ուժից քնկներու ժամանակ: „Սեռեւելների դիակները խկոյն փետանում „էին. դիակների բծերը երեւցան 12 և „աւելի ժամից յետոյ: Իսկ ուրիշ պատահ- „մունքների մէջ՝ հիւանդութեան սաստիկ „ուշագնացութիւնը, լինումէր խտաղոյն: „Ինչ հիւանդ որ զգում էր իրան դեռ „փոքր՝ ի շատէ միջակ՝ բայց յանկարծ նո- „րանում երեսում էր ամենատապալիկ սրտի „գարկ, ժխոր՝, զլխի պոռոյտ, կրծքի „ճինումն, թքում էր արիւն, փսխում „էր միմիայն լոկսոսկ արիւն, երեսի գոյ- „նը դեղնած, աչքերը պոռոյտ խոր դեռ- „ցած, սլ. սկսումներից յետոյ՝ 3, 4 և „աւելի ժամի միջոցի մէջ, տկարը գտնվում „էր վերջին անկարողութեան մէջ. որից „յետոյ՝ վրայ էր հասնում, սաստիկ ջեր-

,, մութիւն, թմբբութիւն, ցնորք, և այս
 ,, բոլոր երեւոյթներին միաւորութեամբ էր
 ,, մեղք բծեր մարմնի վրայ, մեծութեամբ
 ,, կորկի հատիկից՝ մինչև 10 կուպեկանոց, և
 ,, աւելի. հիւանդները դուրս էին հանում
 ,, իրանցից մի ուրիշ տեսակ նեխուած հոտ,
 ,, և չափազանց կարողութիւնից ընկներու
 ,, ժամանակ մահը հետեւում էր թմբբու-
 ,, թեան մէջ: Դիակները չէին փետանում,
 ,, այլ նեխուում էին 2-3 ժամի մէջ: ,,
 ,, Ուրիշներում երևում էին ուռոյցք
 ,, խոնուկի (մասնք) և երանաց քունջերի
 մէջ, ևս և մկանուների տակը: ,,

Հիւանդութեան արկածները նշանակում
 է որ զարհուրելի է, և նրանցով արդէն ե-
 րևում է, որ ի՞նչպէս դժուար է ընդ-
 դիմանալ տկարութեան հետ, եթէ նա յայտ-
 նուել է մարդը մէջ: Ուրեմն պէտքէ, զխա-
 տորապէս աւելացնել նրա մասին հոգացո-
 ղութիւն, որպէս զի, նախազգուշացնենք

մեզ տկարութիւնից, կորցնենք կանխաւ
 նայն իսկ տարափոխիկ ախտերի զօրութիւնը,
 և տանք մեր մարմնոյն ոյժ և կարողութիւն,
 յաղթել և կործանել նորան . . . : Իսկ
 ինչով կարողենք դորան հասնել: Ի՞նչ տե-
 սակ հնարներով: Որտեղ նրանց գտնենք:
 Եւ տեսակ զոյոյցներ է լինում զա-
 նազան հնարքների մասին, իրր թէ նա-
 խապաշտպանողները ժանտախտից, ինչպէս
 էր, թուղթ բացանելը, նշանները, հոփա-
 հարելը, մուխ տալը և միւսները, մին-
 չև անգամ չափազանց անտեղի անապաշտու-
 թիւնը. բայց այս բոլորը իրաւ որ, ուի՛նչ
 չեն նշանակում և չեն կարող ազատել մեզ
 ունիւթից ցաւերից:

Բոլոր ուսեալ և փորձառու անձինքը՝
 համաձայն և բոլորովին ճշմարիտ ասում
 են, որ ՄԻՄԻԱՅՆ ՆԻ ԶՕՐԵՂ, հնարքն է,
 մրցիլու և յաղթելու համար ժանտախտի
 և միւս տարափոխիկ տկարութիւնների հեա՝

կգտնենք, եթէ՛ կառնենք իմանալ, թէ՛
 ի՞նչ բանից են փոխշում տարափոխիկ
 ախտերը և ինչնից են զրաւուում, և եթէ՛
 հոգացողութիւն կանենք, յետոյ կլինի
 այնպէս, որպէս զի, և ձայն անգամ չ'ըսուի
 որ և իցէ տարափոխիկ ախտերի մասին:

Մենք գիտենք արդէն, որ ժամնաւիտոր՝
նշոյալէս և միւս տարափոխիկ հշեանդու-
թիւնները, — խօսեր, նեխեալ փողոցաւ
Տ), և ջերմախտութիւն, երկում են և տա-
րածուում զլլաւորապէս՝ այն տեղերում
մարդկանց մէջ, ուր ժողովագիր առողջաւ-
թեան համար պակասում են նոյն իսկ խա-
կականը, և ամենահարկաւորները որք են՝
ՄԱՔՈՒՐ ՕԻ, ԼԱՒ ՋՈՒՐ, ՅԱՐՄԱՐ ԿԵՐԱԿՈՒՐ,
ԼՔ ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԿԱՐՈՂՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԵՄԱՏ
ՍՇԻԱՏԱՆԻ: Որտեղ մարդիկ բնակուում են
կեղտոտ — անմաքուր, խոնավ — թաց, օդով

(8) ձևա—վողացաւ ու թիւն. բկացաւ:

են ամեն մէկին. ով միայն ընկնումէ ժանտախտապատ բնակութեան մէջ: Թէ մօտենաս, և թէ՛ չմօտենաս տկարին՝ միեւնոյն է, այլ այնու ամենայնիւ կհիւանդանաս այնպիսի իսկ հիւանդութեամբ, իսկ յետոյ և կարողես դու այլոց ապականել ախտերով: Եւ այս ամեն ժամանակ և ամեն տեղ:

Ահա՛ և Վետլանկայ՝ մէջ՝ բնակիչները բնակուում էին թշուառ, աղտոտ. կենում էին հազիւ թէ անխոնաւ ճահճի վերայ, ամենավատ, աղտոտ խրճրթների մէջ, նշանակում է՝ շունչ էին քաշում փշացած օդով. խմում էին ջուր՝ չընտրելով լաւը, ի՞նչ հոտ է փչում նա. մշակում էին չըհանգստացնելով ձեռքերը, և իրանց առողջութեան մասին փոքր հոգացողութիւն ունէին . . . : Մտաւ նրանց մօտ ժանտախտային տարափոխիկ ախտը, և բոլորը նրանք համարեա ընդհանրապէս տկարացան. իսկ բաւականին շատերը նը-

րանցից և բոլորովին ոչնչացան . . . : Նշանակում է՝ մենք գիտենք, որ ժանտախտը տարածուում է գլխաւորապէս այն մարդկանց մէջ՝ որոնք բնակուող են վատ, թշուառ, աղտոտ, սոված, ցուրտ. որոնք անհոգաբար և անտարբերաբար են նաշում իրանց առողջութեանց վերայ, հրնալքի պակասութեան կողմանէ կամ անզրազխտութեան մասին. բայց գիտենք նոյնպէս և այն՝ որ ժանտախտը, նոյնպէս և միւս տարափոխիկ տկարութիւնքը՝ փոքրագոյն կործանիչ են և փոքրագոյն զօրեղ ուր մարդիկ ապրում են լաւ: Այնպէս որ, մարդիկ չորացնելով ճահճը, որոնց վերայ ապրում են, մաքրելով բոլոր շուրջը իւրեանց՝ բոլորովին ազատուել էին մինչև այն ժամանակը մշտական և զարհուրեցի հիւրից . . . : Բացի նորանից՝ ուր որ տկարացած մարդիկը մնացել էին իւրեանց ժանտախտապատ բնակութիւնների մէջ,

որոնք շարունակաբար լինում էին այնպիսի
և աղտոտ և անառողջ, մեռնում էին բոլորը
լնդհանրապէս. ինչպէս շատ հեռու
է, երկու տարի առաջ՝ եղև մի գիւղա-
քաղաքում, — Ռաշտի մէջ։ Այստեղ նոյն-
պէս կա՛ր ժամտախտ։ Բնակիչները մի
քանիսը, որք սովորած էին դառն փոր-
ձերով՝ լա՛ւ համարեցին փախչել գիւղա-
քաղաք՝ ց սարերի մէջ, այն է այնտեղ՝ ուր
որ մաքուր է օդը, հողը և ջուրը, — և
մնացին առողջ, և անվնաս։ Նորա-
նից յետոյ յայտնի է, որ ամենայնաւ
ականանում են ճնշուած և նուազած
մարդիկ։ Ուրե՛մն, ժանտախտը և միւս
տարափոխիկ տկարութիւնքը իրանք ցոյց
են տալիս, ինչպէս նրանց հետ մարանչիլ
և ինչպէս նոցա ոչնչացնել։

1) Ամենից առաջ դառնանք դէպի մեր
ԵՆՁԱՌՈՒԹԻՒՆԸ, որով կ'նշանակէ՝ մտածո՛ւմ
ենք օդի մասին, որով շունչ ենք

քաշում, առանց որոյ չենք կարող ապրիլ,
և որը ամեն տեղ մեզ շրջապատած է։
Ի՛նչ յայտնի է արդէն, որ տարափոխիկ
տկտերը առհասարակ չեն սիրում մաքուր
օդը և մինչև անգամ ոչնչանում են նրանից.
այլ լնդհակառակը աւելում — փչացած
օդի մէջ նոքա չափազանց ընդարձակուու-
նն։ Ապա ուրե՛մն, ամեն մէկին հարկաւոր է
հոգ տանել նրա մասին, որպէս զի, շունչ
քաշել ամեն բանից առաւել՝ մաքուր օդով
իսկ խանդարուածը կորցնենք բնական թիւ-
նից դուրս. այլ սորա համար բաց անենք
լուսամուտը, դուռը, վառարանը և օդա-
փոխը . . . : Ճշմարիտ է, մշակող մար-
դը համարեա ամբողջ օրը անցէ կացնում
օդի մէջ. և նորա համար հասարակ մար-
դիկը մտածում են՝ որ նրանք պատրաստի օդ
ունեն. ուստի այլ ևս իւրեանց խրճիթը հողմով
մաքրելու մասին՝ և չեն էլ խորհուրդ ա-
նում։ Բայց նրանց հարկաւոր է յիշել՝ որ

խրճիթը չէ՝ մնում դարտակ, առաւելապէս ձմեռը: Այնտեղ բնակուում են իրանց կանայքը, իրանց երեխայքը, և նոյն իսկ իրանք՝ իմիասին ընտանեկան թռչունների և անասունների հետ, վերադառնում են այնտեղ. իսկ գիշերը, և բոլորը միատեղ անչափ ապականում են օդը: Նորոգելով՝ փոխելով և մաքրելով յաճախապէս օրը մեր բնակութիւնների՝ մենք կարողենք շնչել և՛ ազատ, և՛ թեթև. նշանակում է՝ և մենք լինում ենք առողջ:

Եւ այսպէս՝ 1) ՊԱՀՅՅԷ՛Ք ՄԱՔՈՒՐ ԶԵՐ ԽՐՃԻԹԸ, ԲՆԱԿԱՐԱՆԸ, ԶԵՐ ԶՕՐԱՆՈՅԸ, ԱՌՀԱՍԱՐԱԿ ԶԵՐ ՏՆԵՐԸ, ՅԱՃԱԽԱԿԻ ԹՈՂԷ՛Ք ՆՐԱՆՑ ՄԷՋ ԱԻԵԼԻ ՄԱՔՈՒՐ ՕԴ. ԲԱՅԱՆԵԼՈՎ, ԼՈՒՍԱՄՈՒՏԸ ԵՒ ԴՈՒՌՈՒՄԻ ՄԻ ՆՈՅՆ ՄԻՋՈՅՈՒՄ, ԵՒ ԱՆԵԼՈՎ ԱՅՍ Ո՛Չ ՄԻ ԱՆԴԱՄ ՕՐՈՒԱՅ ՄԷՋ...: Ընդ մին զգուշանալ մրսելուց՝ որ յոյժ կարելի է և հեշտ է. իսկ ապականում օդից արդէն զգուշ

շանալ դժուար է: ՏԱՆՏԱԿԱՄԱԾԸ 9) ՈՉ ՄԻԱՅՆ ՍՐԲԵԼ՝ ԱՅԼ ԱՌԵԼՈՐԷ ՉԻ ԼԻՆԻԼ ԵՒ ԼՈՒԱՆԱԼ, ՆՈՅՆՊԵՍ ԵՒ ՊԱՏԵՐԸ՝ ՉԷ ԿԱՐԵԼԻ ԹՈՂՆԵԼ ՄԻ ԶԱՏԿԻՑ ՄԻՆՉԵՒ ՄԻԻՍԸ ԱՆՄԱՔՈՒՐ ԵՒ ԱՆԼՈՒՅԱԾ: ՆԱՅՆՅԷ՛Ք ԵՒ ՀԱՐԿԱՌՈՐՈՒԹԵԱՆ ԿԱՄՈՏԱՅ ԶԱՆԱՊԱՐՀԻ ՏԵՂԵՐԸ, ԵՒ ԲԱԿԵՐԸ, ՊԱՀՅԷ՛Ք ՆՈՅԱ ՄԱՔՐՈՒԹԵԱՄԲ ԱՌԱԻԵԼԱՊԵՍ ՀԱՐԿԱՌՈՐՈՒԹԵԱՆ ՏԵՂԸ: Մարդկային ուսաց ճանապարհի հարկաւորութիւնները, թրիքը, և միւս կոշտազան անմաքրութիւնները, որոնք նեխուելով՝ չափազանց ապականում են օդը:

2) Միւս կարեւոր բանն է մաքրոյս առողջութեան համար՝ նորա կերակուրը և խմելքը: Ո՛վ որ անզգոյշ է կերակրուում, ո՛վ որ յաճախապէս, ինչպէս ասում են, ,ազամը դնում է գընդի վերայ,

9) ПОЛЫ, — տախտակած գետինը. նոյնպէս պէ՛տք է ընդունել՝ և հաջարակ գետինները. Կ. Թ.

նա լինում է թոյլ և նուազ: Իսկ թոյլ մարդին կըխորանա և ոչ այնպէս զարհուրելի տկարութիւնը, ինչպէս ժամատա-
տը: ՀՈԴԱՅՈՂՈՒԹԻՒՆ ԱՐԷՔ, ՈՐՊԵՍ ՁԻ
ՀԱՅՐ ԼԱՍԹԻԱԾ—ԵՔԱԾ ԼԻՆԻ, ՍԻՍԵՈՆ,
ԲԱՇՈՎԻՆ, ԿԱՂԱՄԲԱՐԱՆԸ ԵՒ ՈՒՐԻՇ ՌԵՏ-
ԼԻՐԸ ՆՈՐ ԼԻՆԵՆ. ԵՄԷՔ ԶՈՒՐ ԱՆՊԱՏՃԱՌ
ՊԱՐԶ—ՄԱՐՈՒՐԸ, ԵՒ ԶԳՈՒՇԱՅԷՔ ԱՌԱ-
ԻՅԼԱՊԷՍ ԶՐՀՈՐՆԵՐԻՑ ԵՒ ԳԵՏԵՐԻՑ. ԵՐԷՔ
ԶՐՀՈՐՆԵՐԸ ՀԵՌՈՒ ԶԵՆ ԳՏՆԱՌԻՄ ԲԱԿԻՑ
ԵՒ ՀԱՐԱԽՈՐՈՒԹԵԱՆ ՏԵՂԻՑ, ԻՍԿ ԳԵՏԵՐԸ
ՈՐ ԵՒ ԻՅԷ ԱՂՏԵՂՈՒԹԻՒՆԻՑ:

3) Կարողութիւնից բարձր չափազանց աշխատութիւնը, առանց բաւականաչափ հանգստութեան՝ նոյնպէս ճնշում է և նուազացնում մեզ. Առհասարակ ճնշուած մարդկանց վերայ յաճախապէս հանդիպում են տկարութիւններ, և յաճախապէս ապականում են նրանց տարափոխիկ հիւանդութիւնները. յատկապէս այնպէս ինչ-

պէս է ժամատաժը: Բայց հետեւն մարդիկ, ժանտաքեր ժոնտի ժամանակ, բոր-
րովին թողացին իւրեանց պարտաւճանքը և նրանցից շատ բազմութիւն հիւանդա-
ցան և կորան: Նշանակում է և այն ժա-
մանակի մէջ ինչպէս սաստիկ է եղել ժա-
նտաժը: Ուրեմն մի թողէք սո-
վորական ձեր աշխատութիւնը,
բայց և մի՛ ճնշէք ձեզ ծանրու-
թեամբ, կարողութիւնից բար-
ձրը աշխատանք: Կիրակի և
հանդիսաւոր տօն օրերը հան-
գստացէ՛ք, զբօսանք վայելեցէ՛ք,
բայց ոչ գինեւաներով, այլ մա-
րո՛ւր օդի մէջ:

Թեպէտ և ասում են, թաջութեան համար քցելը կամ խմելը աւելորդ է, և յո, հաւատացէ՛ք որ, ուղիղ է, եթէ

յոյժ սակաւ քցել, և ընդ նմին յաճախ
չքցել իսկ թէ ոչ այլախախ քաջերին՝
որոնք չափազանց քցողներ են, որպէս հա-
րուած՝ կծածկի ժանտաբեր տկարութիւնը:
Ծանր աշխատութիւնից յե-
տոյ, կամ ուղեւորութիւնից դա-
դարելուց յետոյ աւելորդ էի լի-
նիլ, ոյժը բարձրացնելու համար՝
խմել մէկ օղիի գաւաթով,
գինի կամ օղի. բայց խմել նը-
րան և յաճախապէս՝ նշանակում
է, ուղղակի հրաւիրել իւր վերայ
տկարութիւն: Անցեալ խօսերոյցի ժո-
մանակ յաճախապէս տկարանում էին նը-
րանք՝ որոնք ենթարկուեցին ընդհանրա-
պէս հարբեցողութեան և դարչադիմո-
թեան կեանքերին:

4) Կրկին խորհուրդ: Պահե-
ցէք ձեր մարմինը մաքուր, յա-
ճախապէս լուացէք ջրով ձեր
երեսը, ձեռքերը, ոտները. լուա-
ցէք բաղնիսում ձեր բոլոր մար-
մինը. իսկ ամառուան միջոցում
լողացէք: Ձեր հանդերձը, ըս-
կսեալ շապկից մինչև կապա-
ները կամ կիսաբրքերը՝ նոյնպէս
անշուշտ պահեցէք մաքուր և
խտակ. յաճախապէս փոխեցէք
շապիկը և անդրաժարտիկը ու
պատուիրեցէք տան տիկնոջ
նրանց յաճախ լուանալ, քուրքը,
կիսաբուրքը և կապէն՝ հովա-
հորեցէք հողմի առաջ և սառ-

նամանիքում: ամառուայ միջո-
ցին կախառեցէք չորացնելու
արևի առաջ կամ արևակէդ ա-
րէք: Այս ձևով եթէ յաճախասէս հո-
վահարում ենք և չորացնում շորերը,
մենք նոյն իսկ միջոցով հանում ենք նը-
րանցից մի քանի անմաքրութիւններ և
տարափոխիկ ախտեր: Աղաոտ բա-
ները մի՛ խառնէք մաքուրների
հետ. մանաւանդ ոչ մի կերպով
մի՛ վերցնէք տարափոխիկ ախ-
տերով ապականուած տանից
ապրանքներ, մի՛ քաղէք օգուտ
այն ապրանքից՝ որոնք եղած
են հիւանդների վերայ կամ նը-
րանց մօտ: Շատ անգամ ժանտախտի

տարափոխական ախտը այնպէս զորեղ է՝
որ մինչև անգամ թափանցում է նոյն իսկ
ապրանքին. ու նրանք կարող են հասնել
տարափոխիկ ախտը: Կողինքների ¹⁰⁾ մա-
սին առհասարակ մեղանում բոլորովին
հոգ չեն տանում. նոյնպէս հանդերձը, որ
ցերեկը ունենում են իրանց վերայ՝ իսկ
դիշերը ծառայում է սփռոցի համար:
ԱՌԱԽԵԼԱՊԼՍ ՀՈԴԱՏԱՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐԷ՝ Ք ՆՈ-
ՐԱ ՄԱՔՐՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆԵ. եթէ կողինք-
ների համար դործ են ածում թաղիքներ,
ճշող և միւս նոցա նման բաներ, ապա՝
անհրաժեշտ է նրանց ամենայն
օր հովահարել և յաճախակի ա-
րևակէղ անել ¹¹⁾ կամ փռել
սառնամանիքում: Բացի արանց՝
ապրանոց մէջ տարափոխիկ ախտերը

(10) Տեղաշար, քեկրու շօրիք, վերմոխ-անկողին:

(11) Սքեկ սառնիկ տաքացնած գէժ փռուել:

ոչնչացնելու համար, հարկաւոր են քանի մի հնարքներ. որոնց մասին ասուած է առանձին խրատիս վերջումը:

5) Երկիւղ ունեցէք մրսելուց:
Տաքանալով աշխատանքի կամ ճանապարհորդութեան մէջ մի՛ խմէք միանգամայն և շատ՝ սառը ջուր և առաւելապէս թրթուաջուր. մի՛ պարկէք խոնաւ և սառն հողի վերայ ամբողջ գիշերն և մինչև անգամ մի փոքր միջոց: Եօք և քրտնած միջոցներում մի՛ չորացնէք սառն հողմի առաջ, ձեր անձի վերայ հազած հանդերձները ընդհանրապէս հող տարէք նրա մասին,

որպէս զի ամբողջ մարմինը չըմրսի սաստիկ և միանգամայն: Պատահմամբ մրսելուս հարկաւոր է տաքացնել իրան, նոյն ժամոյն խմելով չորացրած կակղի ¹²⁾ տերեւներից, մորիի ¹³⁾ թէյ, ¹⁴⁾ կամ տաք ծածկուելով պարկէ: Եթէ երեւցաւ սաստիկ տկարութիւն՝ ապա՝ որքան հնարէ շուտով՝ հարկաւոր է դառնալ բժշկի օգնութեան: Որպէս զի նախազգուշացնէ իրան մրսողական տկարութիւններից, մանաւանդ սառը, խոնաւ տեղերում՝ լաւ է մարմնոյ վերայ ունենալ տաք կրծակալ կամ փորակալ ¹⁵⁾. բայց պահել նրանց՝ այսու ամենայնիւ, նոյնպէս մաքուր՝ ինչպէս միւս բաները . . . :

(12) Липа, Липка, — կակղի, ալիւի, ծառ:

(13) Малина, — մալինայ:

(14) Чай, — չայ:

(15) Набрюшничать.

Բոլոր այս կանոնները՝ ամեն միեր պարտական է իմանալ և կատարել. եթէ միայն, նա չէ՛ կամենում փչանալ՝ տարափոխիկ հիւանդութիւնից: Մաքրութիւնը և խտակութիւնը մէր ձեռքի՝ մէջ են. միայն թէ չմոռանան, որ նրանք ինչպէս կարեւոր են և փրկող. և նրանց մասին հաստատուն հոգատարութիւն անեն նոյն իսկ իրագործութեան մէջ:

Այնպիսի ժողովրդական թշուառութիւնների մէջ, ինչպէս տարափոխիկ հիւանդութիւնը՝ և մանաւանդ որպէս ժանտաբեր (ժանտախտային) հոգմածանտը, դեռ բուական չէ, ամեն մէկը իւր վերայ նայէր. այլ ոչ յատկաւ արդէն հարկաւոր է միաւորուն բոլորը և իմիասն գործին՝ հաղորդելով բոլոր աշխարհին այդպիսի զարհուրելի թշնամիների գէժ: Ապա թէ ոչ, եթէ մի կերպով չզղուշացան սորանից ոչ մէկը և ոչ միւսը և մոքներում

չպահեցին, կգայ թշուառութիւն այն ժամանակը բոլորի համար: Դուռը նորահամար, կլինի բոլորովին բաց: Որի համար ամենահարկաւոր է: —

1) Այժմէն իսկ միտա մի նայել ՔԱՂԱՔՈՒՄ, ԳԻՒԱՔԱՂԱՔՈՒՄ ԵՒ ԳԻՂԻՄ: Եթէ հաւաքուած է նրանց մէջ շատ թրիք, ցեխ, ապա հեռացնել նրանց հրագորակից, փողոցից և տանել բաւականին հեռու տեղ գիւղաքաղաքից և գիւղից:

2) Նայել և ՄԱՔՐԵԼ ՏՈՒՆԸ, ԽՐԺԹԸ, ԲԱՎՐ, մանաւանդ ամենաչքաւոր բնակիչների, և հայեցողութիւն կարգել նրանց համար, որպէս զի, կարելի եղածին պէս՝ նրանց մէջ բոլորը սրահուէր մաքուր:

3) Մշտական և ուշի ուշով նայել՝ ՈՒՏԵԼԵԱՅ ՊԱՇԱՐԵՂԵՆՆԵՐԻ ՎԱՃԱՌՄԱՆՅ ՀԱՄԱՐ վաճառանոցներում, հաւասարապէս որպէս և տեղերի համար, ուր մըշակող մոլորիկ կերակրվում են. զորոքի-

նակ պանդոկների, իջևանելու բակերի համար, և չթողնել ո՛չ մի կերպով փշացած և հոտած պաշարեղեններ:

4) Նայել այն ջրհորները, առուները և գետերը՝ որոնցից խմելու համար ջուր են վերցնում: ՓԱԿԵՆ՝ նրանցից այնպիսիները՝ որոնց մէջ ջուրը փշացած է ու նեխած հոտ է փչում, այլ թողնելով միայն այնպիսիքը՝ որոնց մէջ ջուրը կերակայ պարզ ու լաւ:

5) Օգնել ընդհանուր դուրսբեամբ իրանց ամենաթըշուառ դրացիներին. լաւացնել որքան կարելի է նրանց կեանքը, ի՛նչ բանով միայն կարելի լինի. — կերակրով արգեօ՛ք, թէ՛ աշխատութեամբ: Հոգացողութիւն արէ՛ք նրանց համար ՚ի միասին՝ որպէս զե նրանց պաճառով չթողովուի տկարութիւնը և չտարածուի բոլորի վերայ:

6) Հարկաւոր չէ մոռանալ՝ որ ամեն տարափոխիկ հիւանդութիւնները յաճախ կործանում են երկչոտ և թուլասիրտ անձանց:

Իսկ պատահմամբ հիւանդութիւնը երեւալով որ և իցէ գիւղում, կամ նաեւ որ և իցէ մի տան մէջ՝ ամենից առաջ, առանց որ և իցէ ժամանակ կորցնելու, անպատճառ հարկաւոր է իմացում տալ այնպիսի անբաղդութեան մասին ինչպէ՛ս տեղական բժշկին կամ նորա օգնականին, նոյնպէ՛ս և կառաւարութեան կամ տեղական ատենին: Այստեղ ժամանակ կորցնելը՝ չափազանց երկիւղալի է:

Նոյն իսկ ժամանակում անփոփոխ

շարունակեցէ՛ք նայել բոլորի
համար, որոնց մասին արդէն
ասուած է. և մանաւանդ սրա-
նից յետոյ նայեցէ՛ք տան կամ
տների վերայ. որտեղ արդէն
տկար կայ, կամ ժանտախտով
հիւանդ . . . : Այստեղ պէ՛տքէ բո-

լոր կարողութեամբ՝ և իմաստին հոգ տա-
նել նրա համար, որպէս զի հիւանդու-
թիւնը հեռու չգնայ և չկործանէ բոլորին:

Իսկ տկարին հարկաւոր է հեռացնել
զեռ միւս բոլոր առողջներից. հո՛գ տա-
նել տկարի համար՝ և հայեցողութիւն
անել բոլորի մասին. նորա շուրջը թո՛ղ պա-
տեն հոգալու իրանց վերայ չափազանց վատահ
փորձառու մարդիկը, որոնցից և ՊԱՀԱՆՋԵ-
ՅԷ՛Ք ՆՈՅՆ ԻՍԿ ԱՄԵՆԱՍԻՍՏ ՄԱՔՐՈԹԻՒՆ,
ինչպէս նոյն իսկ տկարից՝ նոյնպէս և խրճիթի

միջի բոլորից. և նոյն իսկ խրճիթներից
կամ բնակարաններից. հիւանդներին պահ-
պանողները չպէ՛տքէ միանգամից և նոյն
ժամին դուրս դան ժանտախտապատ տե-
ղեց կամ խրճիթից՝ և զնան միւս խրճի-
թը, որոնց մէջ զեռ հիւանդներ չկան:
Հիւանդի սկզբի օգնութիւնն՝ մինչև բը-
ժշկի գալն, պէ՛տքէ պատրաստ լինել գըլ-
խաւորապէս հանդստութեան մէջ պահել
զլիսացաւը. — յաճախակի փոխելով սառը
ջրից թրչած քաթանը. տրորելով ամբողջ
մարմինը մաքուր շորով կամ երեսփիչով,
թրչած նոյնպէս սառը ջրով կամ եթէ
կայ՝ քացախով. ծարաւը կտրելու հա-
մար՝ կան սիրտը հովացնող ըմպելիքներ.
կողինքի աւելի յարմար պատրաստութիւ-
նը, պահեցողութեամբ մաքրութիւնը նոր
փոխնորդներով և օդափոխելով խրճիթը.
հաւասարապէս հանգստացնելով նորա
հոգին յուսալով մօտաւոր օգնութեան և

փրկութեան: Իսկ եթէ հիւանդի յոժերը միանդամից ընկել են և նա թոյլ է, ապա օգնելով կարելի է նորան տալ մէկ կամ երկու քթալով զինի:

Ժանտախտից մեռնողներին պէտք է թաղել առանձին գերեզմանատան մէջ, և թաղել իսկոյն. նրանից յետոյ՝ մնացեալ բաները, հարկաւոր է նոյնպէս իսկոյն այրել: Իսկ խրճիթը անշուշտ բնակիչքը բոլորովին թողնելով են երկար ժամանակ. մինչև կառաւարութիւնից չլինի ծանուցումն կարելի՞ է արդեօք նրա մէջ ապրել, կամ անհրաժեշտ է նրան բոլորովին ԱՅՄՆԼ. հանդերձ վճարելով տան աէրերին ինչ որ արժողութիւն կունենայ:

Այնպիսի զարհուրելի ժանտաքեր հողմաժանտից՝ ինչպէս ժանտախտ մարդկանց մէջ. սկսում են և կառաւարութիւնից պահպանողական միջոցներ մեր օրէնքներիցուցմամբն: Եթէ երևացին տկարներ՝ ու-

րե՛մն տարափոխիկ տխոր կարելի է փոխադրուել և դէպի ուրիշը, դեռ առողջներին: Որով և արգելուում է բոլորին դուրս գալ կամ գնալ ժանտախտապատ գիւղերից կամ գիւղաքաղաքներից ուրիշ տեղ. որոնց մէջ դեռ չկայ տկարութիւն: Սակայն այնպէս ինչպէս ոչ ով չէ սիրում առհասարակ նստել տանը. և առաւելապէս ժանտախտապատ գիւղումն, ապա և պահպան են կարգում որպէս զի ոչ ով գուրս չգնայ: Բայց և օրէնքը կլինի անօր, եթէ մենք ինքներս խիստ չենք կտտարիլ նորան: Եւ առաջին, և վերջին մեր խօսքը այսպէս է. — Եթէ մենք խիստ կ'կատարենք բոլոր ասածները խրատի մէջ, և ոչ միայն ժանտախտի պատահած միջոցը, այլ և կ'կատարենք մշտապէս. ուսուցանելով նորան մեր երեխաներին. ուրե՛մն և ժանտախտը և բոլոր միւս տարափոխիկ տկարութիւնները շնորհ չեն բերիլ մեր մօտ:

Այս բոլորով կարելի է անգործացնել
առաջուց թշնամուն՝ քան թէ առաջ ինք-
ներս, ՊԱՐԿԵՆՔ ՈՍԿՐՆԵՐՈՎ։ Այս կեր-
պով, անկարելի է զարհուրանքի մէջ ընկ-
նել փոսնդի առաջ, բոլորը գնելով ճա-
կատալի վերայ. ասելով՝ ,դուցէ մի կերպով
անցնումէ, ,. իսկ ,մեռնել՝ այո՛ մի և
նոյն է կմեռնես, ,. Ո՛հ, հարկաւոր է ա-
մեն ժամանակ յիշողութեան մէջ պահել,
որ զգուշութիւնը ևս ստաւել չէ արգե-
լում։ Հոգւոյ անդուլթեան հետ՝ ղնեւած
հնարքներով կրնդ իմանանք թշնամուն. և
ինչ քան որ նա զօրեղ և զարհուրելի չ'լինի՝
այնու ամենայնիւ մեծ յոյս կայ նորա
վերայ ունենալ յաղթութիւն։

Այս զգոյթն ճշմարտաբար զառնանք մեր
յոյժնոց ու առաջնորդութեան հետեւն ինչ
մասն մ'մեզ ու ամբողջութեամբ գնի մայրս
այնու ինչիմպարսոս անկողնոյ մ' զառնալ
ամեն գնն յիշի մէջ հոգւոյ զգոյթնովն ալ

ԲՆԱԿԱՐԱՆՆԵՐԻ ԵՒ ԻՐԵՂԵՆՆԵՐԻ ՄԷՋ ՏԱ-
ԲԱՓՈԽԻԿ ԱՒՏԵՐԻ ՈՉՆՉԱՅՆԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ
ՀՆԱՐՔ։

Ժանտախտի, տարափոխիկ հրատապ-
նապ տենդերի, նեխալ փողացաւի, ծաղ-
կի և սիրիբեան ապականիչ ախտի մէջ,
փորձառութեամբ իմացուածէ, որ տարա-
փոխիկ ախտը կարո՛ղ է կպչել և՛ բնակա-
րանների պատերին, և՛ շօրերին և միւս
բաներին։ Ամեն ժամանակ նրանց լուսնալ
դժուար է. իսկ միւս իրեղենները մինչև
անգամ և չէ կարելի լուսնալ։ Տարափո-
խիկ ախտերը ոչնչացնելու համար՝ բացի
հոգմահարելու՝ դործաբար չ'է և զանա-
զան միջոցներ։ Ահա՛ համարեա ամեն մէկին
ամեն բանից առաւել յարմար՝ որը հա-
մարեա ամենայն տեղ կարելի է գտնել,
առաւելապէս այնտեղ՝ ուր տեղական կա-
ռաւարութիւնը նրանց պատրաստ ունէ։

1) Խորթութիւնը, խցերը, բնակութեան
սխեակները մաքրացնելու համար՝ կարե-
ւի է գործածել, ուր խցերը սպիտակաց-
նում են՝ նորից սպիտակացնել չբացուած
կրով՝ աւելացնելով սպիտակատեղ—անգոյր
¹⁶⁾ (չորս մասն չբացուած կիր՝ և մի մասն
անգոյր), իսկ որտեղ պատերը հասարակ
են, փայտից են, այնտեղ՝ նրանց մոխրա-
ջրով լուանալ, կամ սպիտակացնել, ինչ-
պէս տօուած է. կամ ծխել ծծմբով՝ Ծը-
ծումբը հալելով պտուկի մէջ՝ թաթախել
նրանում կապած հին շորերի կտորներ.
իսկ նրանից յետոյ, երբ կ'անդանայ՝ պա-
հել գործածութեան համար: Եւ երբ որ
հարկաւոր է ծխել՝ այն ժամանակը թո՛ղ
խորթից բոլորը դուրս գան, և՛ մարդիկը,
և՛ կենդանիները. թողնելով շորերը, ու-
րոնց նշնալէս հարկաւոր է ծուխ տալ, ու

փակել լուսամուտը և բոլոր լուսանցքը.
գնել հողէ հալոցում այնպէս՝ որպէս գի-
հրդէհ չլինի. վառել նրա մէջ ծծմբոտ
հին շորերի կտորնորը: Վերցնել այնքան՝
որպէս գի մի ֆունտ ծծումբը բնկնի 6
արշինանոց երկայնութեան և լայնութեան
խորթին կամ սննեակին: Շորերը կախանել
այս իսկ բնակութեան մէջ: Վառել ծը-
ծումբը, կողպել դռները. և այնպէս
թողնել առաւօտից մինչև երեկոյ. իսկ
եթէ կարելի է՝ և աւելի շատ: Իսկ խըր-
ճիթը բացանելուն պէս՝ սկզբից ծծումբը
քամու տալ և սպառ յետոյ մանել բնակու-
թեան համար:

Այնտեղ, ուր կայ ոտաց ճանապարհ՝
որի մէջ գնում էին տկարները. և որոնց
մէջ մանաւանդ բուն են դրել տարափո-
խեկ ախտերը, հարկաւոր է նրանց չոր
հողով ծածկել. իսկ եթէ կարելի է ածել

որջառայ ¹⁷⁾ բացանելով ջրի մէջ—երկու
փունտը մի դոյլի ¹⁸⁾ մէջ. և հաշուելով
այսչափ քանակութիւնը 40 մարդոյ հա-
մար օրու զիշերուայ մէջ:

Ա. Ե. Բ. Ջ.

17) Купоросъ, — Պարսկերէն՝ զալ: Ծ. Թ:

18) Ведро, — Ջրհան:

Արդէն տպագրվում են

ՕՐԱՅՈՅՅ մեծագիր

1881 թ. Գ.

Հանդերձ գուշակութեամբ օդոց: Յունաց,
Թուսաց և Լատինացւոց տօներով: Օրհ-
նոց՝ Մկ՝ և Հմբ՝ դրուած են կարգաւ:

ՎԵՅԵՐՈՐԻ ՏԱՐԻ:

ԿԱԶՄՈՒՄՆ ԼԻՆԵՆՈՒ Է ՊԵՏԿԵՐ. ՎԵՐՋՈՒՄՆ

ԾԱՂԻԿ ԸՆՏԱՆԵԱՅ

յաւելուածով. Զ. Տ.

Իրարագիր **ՕՐԱՅՈՅՅ** 1881 թ. գինն է 15 Կ.

100 ուղ գնողներին զիջում է կլինի:

2962

Գինն է ամենայն տեղ 15 Լ.

100-ներով գնողաց զեջում կլինի:

ԾԱՆՈՒԹՈՒՄ Ն

Մեր տպարանում ընդունում ենք ամեն տեսակ սլատուներ, թէ՛ Հայերէն և թէ՛ Ռուսերէն. ցանկացողք կարող են դիմել: Պատուներն ըր կատարում ենք ճշտութեամբ, մաքուր, շուտ, և չափաւոր գներով:

Մեր հասցէն՝

Вс. Эривань

А. ТУДМАНЯН

Handwritten signature

2013

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0074147

